

2016 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESETŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *ERDŐ PÉTER*
SZENT ERZSÉBET KANONIZÁCIÓS ELJÁRÁSA
ÉS A KORABELI EGYHÁZJOG
- *GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS*
A MEZŐVÁROSI INGATLANFORGALOM
SZOKÁSJOGA A 14–16. SZÁZADI
ZEMPLÉN MEGYÉBEN ÉS KÖRNYÉKÉN
- *DAVID PAPAJÍK*
V. LÁSZLÓ MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLY
HALÁLÁNAK OKA
- *OVIDIU GHITTA*
SIMON TOMÁNYI GÖRÖGKATOLIKUS
LELKÉSZ ÖSSZEÍRÁSA 1773-BÓL
- *GORECZKY TAMÁS*
PÁNSZLÁVIZMUS OROSZORSZÁGBAN
AZ 1880-AS ÉVEKBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ 1956-OS MENEKÜLTEK SVÁJCI
BEFOGADÁSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Erdő Péter: Szent Erzsébet kanonizációs eljárása és a korabeli egyházjog	1
Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi ingatlanforgalom szokásjoga a 14–16. századi Zemplén megyében és környékén	23
Goreczky Tamás: Pánszlávizmus Oroszországban az 1880-as években	
Burián István moszkvai osztrák–magyar főkonzul jelentéseinek tükrében	63
Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek svájci befogadása	85

MŰHELY

David Papajik: V. László magyar és cseh király halálának oka	115
Ovidiu Ghitta: Egy szabálytalan összeírás tanulságai.	
Simon tományi görögkatolikus lelkész összeírása 1773-ból	127
Pap József: Eger választópolgárai a 19. század közepén	149
Dömötörfi Tibor: A német nemzetiségi és faji politika Magyarországon a II. világháború idején	165

GORECZKY TAMÁS

Pánszlávizmus Oroszországban az 1880-as években Burián István moszkvai osztrák–magyar főkonzul jelentéseinek tükrében*

A moszkvai főkonzul feladatai

A konzulok legfontosabb feladata Oroszországban – mint a világ más országaiban is – a küldő állam polgárainak védelme volt, de elvárták tőlük a két ország közötti kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok fejlődésének előmozdítását is. Az érdekvédelem a gyakorlatban olyan feladatokat jelentett, mint útlevelek és egyéb úti okmányok kiállítása, segítségnyújtás poggyász elvesztése, hagyatéki ügyek vagy halál esetén. Az ő hatáskörükbe tartozott a vízumok és a megfelelő iratok kiadása a küldő államba utazó idegen állampolgárok számára is. E mellett a konzuloknak volt még egy sajátos feladatuk: tájékozódás a fogadó állam kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos életének viszonyairól, és ezekről jelentéstétel a küldő állam kormánya számára.¹

A politikai jelentéstétel volt az a terület, ahol a konzulra hasonló feladat hárult, mint a nagykövetekre és követekre. Különösen igaz volt ez az olyan városokra, ahol nem működött követség, csak konzulátus, így a konzul volt a külügyi vezetés „szeme és füle”, és neki kellett a követjelentésekhez hasonló politikai jelentésekben a helyi politika fontosabb eseményeiről és a közhangulatról beszámolni. Oroszországban a moszkvai főkonzulátus bírt különös jelentőséggel, hiszen Szentpéterváron a politikai jelentéstétel elsősorban a nagykövet és nem a főkonzul feladata volt. Moszkvában viszont kizárólag a főkonzul képviselte az Osztrák–Magyar Monarchiát, így neki kellett a helyi politikai élet eseményeiről és a nagypolitika helyi visszhangjáról jelentéseket készítenie.

Moszkva persze nem volt Szentpétervár. A fővárosba kizárólag vagyonos arisztokratákat küldtek nagykövetnek, mivel a nagyköveti reprezentációnak a nagyhatalmi ranghoz illőnek kellett lennie és ennek csak ők tudtak eleget tenni – akár magánvagyonuk egy részének feláldozása árán is. Mindez a többi európai nagyhatalom fővárosára is igaz volt, de különösen jellemző volt Szentpétervárra, ahol a maga-

* Jelen tanulmány a 106353 azonosító számú, „A dualista Monarchia kormányzati rendszere és hatalmi apparátusa” c. OTKA-projekt támogatásával készült.

1 *Heinrich Pfusterschmid-Hardenstein: Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. 250 Jahre – Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien.* Hrsg. Oliver Rathkolb. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–München–Bozen, 2006. 77–79.; *Josef Ritter von Malfatti di Monte Tretto: Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens.* Manz, Wien, 1904. 4.

sabb társadalmi körökben a főnemesi származás mellett a vagyon és a külsőségek, a csillogó reprezentáció is nagy jelentőséggel bírt. Mégis, a moszkvai főkonzulra hasonló feladatok vártak kicsiben, mint a szentpétervári nagykövetre nagyban: neki is szert kellett tennie ismeretségekre és be kellett épülnie a helyi társasági életbe, hogy személyes kapcsolatai révén megfelelő képet tudjon alkotni a fogadó állam politikai viszonyairól. A személyes ismeretségek tették lehetővé a politikai események háttérének megvilágításához szükséges információk megszerzését, amelyek kiegészíthették a konzul helyi sajtóból szerzett értesüléseit. Bár a társasági élet Oroszország politikai szempontból második legfontosabb városában korántsem volt olyan költséges, mint az uralkodói székhely Szentpéterváron, Moszkva jelentős gazdasági és kulturális központnak számított, és az osztrák–magyar főkonzulok többször panaszkodtak arra, milyen nehézségekkel jár megfelelő személyes kapcsolatok kiépítése a „keleti Oroszország” fővárosában.

Burián István 1882 márciusától 1886 augusztusáig vezette a moszkvai főkonzulátust.² Moszkvai tartózkodása során kezdettől fogva tisztában volt új állomáshelye jelentőségével. Moszkva ugyanis jóval több volt, mint az orosz gazdasági élet egyik középpontja: Moszkva volt az orosz konzervativizmus fellegvára. Az oroszországi mércével mérve liberálisnak számító és a szó politikai értelmében is nyugat felé tekintő Szentpétervárral szemben Moszkva a konzervatív eszmék szülőhelye volt. Itt csoportosult a konzervatív nemesség és „minden olyan társadalmi réteg, amely a régi szokások felélesztésével és továbbfejlesztésével akarja megvédeni a birodalmat a nyugat-európai romlástól”.³ Burián ezért kezdettől fogva a főkonzul politikai feladataira helyezte a hangsúlyt, így új állomáshelyén a társadalmi kapcsolatok kiépítését és a politikai jelentéstételt tekintette fő feladatának.⁴

Burián a Moszkvában töltött bő négy esztendő alatt rendszeresen küldte politikai jelentéseit a bécsi Külügyminisztériumnak. Ezek a jelentések vagy általános helyzetjelentések (Situationsbericht) voltak, amelyek több, kisebb kérdést érintettek, vagy tematikus jelentések, amelyek egy-egy kérdést tárgyaltak kimerítő részletességgel. Politikai jelentéseit 1883-tól kezdve köröztették a fontosabb európai osztrák–magyar külképviseletek között, így a párizsi, londoni, berlini, szentpétervári, római és konstantinápolyi nagykövet is betekintést nyerhetett ezekben. Ha jelentései balkáni vonatkozásúak voltak, akkor rendszerint Belgrádnak, Bukarestnek, Szófiának, Cetinjenek és Athénnek is megküldték őket.

Burián István Bécsbe küldött jelentéseiben mindig különös figyelmet szentelt a pánszlávizmusnak, ami egyáltalán nem volt véletlen. A szentpétervári osztrák

2 Burián István 1851-ben született a Pozsony megyei Stomfán. Tanulmányait az Osztrák–Magyar Monarchia diplomataképző intézetében, a Keleti Akadémián végezte. Külföldi állomáshelyei moszkvai megbízatása előtt a következők voltak: 1872–1874: konzuli gyakornok Alexandriában, 1875–1878: alkonzul Bukarestben, 1878–1880: belgrádi alkonzul, 1880–1882: szófiai alkonzul. Moszkvában 1882-től 1886-ig volt főkonzul, ekkor diplomáciai ügyvivőnek Szófiába helyezték át.

3 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (= ÖStA HHStA MdA PA), Konsulate (XXXVIII.), 242. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1882. május 22.

4 Uo.

követek már az 1850-es évek vége óta kiemelten foglalkoztak jelentéseikben a pánszláv politikusok tevékenységével. Tették ezt bécsi feletteseik kifejezett utasítására, hiszen a krími háború utáni fagyos légkörben, amikor az osztrák–orosz kapcsolatok mélypontra jutottak, egyáltalán nem volt mindegy, hogy a Habsburg Birodalommal alapvetően ellenséges pánszláv politikusok mennyiben tudják befolyásolni a cári birodalom külpolitikáját. Megvolt tehát a hagyománya annak, hogy Ausztria–Magyarország diplomáciai képviselői jelentéseikben kiemelt figyelmet fordítsanak a pánszlávizmusra mint a Monarchiára veszélyes orosz politikai irányzatra. Burián a pánszlávizmushoz kötődő politikusok tevékenységét kezdettől fogva kiemelt figyelemmel kísérte, és jóformán nem volt olyan jelentése, amelyben legalább röviden ne tett volna említést róluk, mint olyan orosz politikai irányzatról, amely az osztrák–magyar–orosz kapcsolatok alakulására veszélyes befolyással lehet és a leginkább veszélyeztetheti a két nagyhatalom közti, alapvetően a konzervatív szolidaritásra épülő békés együttműködést.⁵

Az 1877-es orosz–török háború jórészt a pánszlávok megnövekedett befolyásának következménye, a San Stefanó-i béke az ő sikerük, míg a berlini kongresszus az ő vereségük volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiára a kiegyezés óta ellenszenvvel tekintettek annak német–magyar dominanciája miatt. A berlini kongresszus és Bosznia-Hercegovina okkupációja után aztán a pánszlávok minden dühe a Monarchiára zúdult. Ettől kezdve minden igyekezetüket arra összpontosították, hogy a megszállt tartományokban ügyel-bajjal berendezkedő Monarchia balkáni pozícióit destabilizálják. Még 1858-ban alakult Moszkvában egy bizottság Szláv Jótékonyági Egyesület néven azzal a hivatalos céllal, hogy támogassa a török uralom alatt élő szlávok kulturális és vallási életét, valamint ösztöndíjakkal segítse a Moszkvában tanuló szláv vendégdiákokat. Az egyesület hamarosan a pánszláv törekvések legfőbb koordinációs testületévé vált, amely kezdettől fogva állandó kapcsolatot tartott a balkáni szláv államokkal. A balkáni pánszláv propaganda másik fő szervezője az 1870-es években a konstantinápolyi orosz nagykövet, Nyikolaj Pavlovics Ignatyev gróf volt.⁶

Nyikolaj Ignatyev 1864-ben lett konstantinápolyi nagykövet. Innen szervezte és irányította a balkáni pánszláv propagandát, amely előkészítette a terepet a balkáni népek 1875–1876. évi felkeléseinek és az 1877–1878-as orosz–török háborúnak. A balkáni válság idején Ignatyev minden erejével támogatta Szerbia és Bulgária törekvéseit, az 1877-es budapesti szerződés megkötése után pedig körbeutazta az európai udvarokat, hogy a küszöbön álló orosz–török összeütközés előtt elnyerje a támogatásukat. A háborút lezáró és később a berlini kongresszus által módosított, 1878. március 3-i San Stefanó-i béke elsősorban az ő műve. II. Sándor cár meggyilkolása után az új uralkodó, III. Sándor a határozottságáról és

5 A szlavofilizmus és a pánszlávizmus gyökereiről és jellemzőiről ld. pl.: *Gecse Géza*: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. Interetnica Alapítvány, Bp., 1997. 25–63.; *Alfred Fischel*: Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtlicher Überblick. Cotta, Stuttgart–Berlin, 1919. 363–406.

6 *Gecse G.*: i. m. (5. jz.) 77–83.; *Nachum Samonsky*: Bosnien und Herzegovina in den Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Rußland 1882–1908. Wien, 1928. 6., 8.

céltudatosságáról ismert Ignatyevet 1881. május 1-jén belügyminiszterré nevezte ki. Belügyminiszterként az ő nevéhez fűződnek az államhatalmat megerősítő, nihilistaellenes intézkedések. Ignatyev új állását igyekezett a szlavofil párt és a pánszláv érdekek szolgálatába állítani, szoros kapcsolatot tartott fenn a Szláv Jótékonyági Egyesülettel és balkáni pánszláv körökkel. Az 1881–1882-es hercegovinai és dalmáciai felkelés nem kis részben az orosz, szerb és montenegrói pánszláv körök fáradhatatlan propagandájának volt az eredménye.⁷

Oroszországban jelentős és sokak által olvasott sajtó állt a pánszlávok rendelkezésére. Az 1880-as évek első felében két rendkívül befolyásos ember állt a pánszláv sajtó élén: Ivan Szergejevics Akszakov és Mihail Katkov. Az egész Akszakov család ismert volt szlavofil nézeteiről: Ivan apja, Szergej Akszakov író csakúgy, mint bátyja, Konstantin. Ivan Akszakov életének egyik meghatározó élménye volt a krími háború. Az orosz–török háború idején a hazai sajtóban terjesztette a pánszlávizmus eszméit, lapja a Moszkvában megjelenő *Rusz* volt. Egy ideig ő töltötte be a Szláv Jótékonyági Egyesület elnöki tisztségét is.⁸

Mihail Katkov a moszkvai egyetem elvégzése után irodalommal és filozófiával foglalkozott. Kezdetben rokonszenvezett II. Sándor reformjaival, és angolszász típusú politikai intézmények bevezetését szorgalmazta. A szocialista és nihilista mozgalmak megjelenése, de főként a lengyel felkelés hatására azonban szakított addigi liberális nézeteivel, és a konzervatív szlavofil irányzathoz közeledett. 1863 elején átvette a moszkvai egyetem által 1756-ban alapított *Moszkovszkije Vedomosztvi* című lap szerkesztését, amelyet 1887-ben bekövetkezett haláláig folytatott. Akszakov és Katkov befolyása a szentpétervári udvarig ért, fontos állami kinevezések nem ritkán az ő szándékaik szerint történtek. Lapjaikkal jelentős befolyást gyakoroltak nemcsak a közvéleményre, hanem a kormányra is, és mint a moszkvai konzervativizmus vezéregyéniségei, ellensúlyt jelentettek a liberálisabb szellemű Szentpétervárral szemben.⁹

Az 1881–1882. évi külpolitikai válság

Miután II. Sándor cár 1881. március 13-án merénylet áldozata lett, fia, III. Sándor követte őt a trónon. A zárkózott és bizalmatlan természetű új uralkodóhoz a pánszlávok nagy reményeket fűztek. Gyengekezűnek, erőtlennek és befolyásolhatónak tartották, s mindent elkövettek, hogy irányításuk alá vonják. Ignatyev belügy-

7 *Adolf Heinrich Hobel*: Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866–1878). Wien, 1981. 12–17.; *Gisela Huenigen*: Nikolaj Pavlovic Ignat'ev und die russische Balkanpolitik 1875–1878. Musterschmidt, Göttingen–Zürich–Frankfurt, 1968. 13–17., 264–269.

8 *Stephen Lukashевич*: Ivan Aksakov, 1823–1866. A Study in Russian Thought and Politics. Harvard UP, Cambridge (Mass.), 1965. 1–14.

9 *Martin Katz*: Mikhail N. Katkov. A political biography, 1818–1887. Mouton, The Hague–Paris, 1966. 7–9., 180–183.

miniszteri kinevezésével jelentős lépést tettek céljaik elérése felé. A cár környezetében tartózkodó bizalmi embereik és a sajtó révén igyekeztek nyomást gyakorolni az új uralkodóra, és rávenni egy külpolitikai irányváltásra, vagyis a keleti és balkáni status quo fenntartására irányuló „három császár szövetsége” helyett egy osztrák–magyar-, illetve németellenes külpolitikai fordulatra.¹⁰

A pánszláv sajtó minden alkalmat megragadott az Osztrák–Magyar Monarchia befeketítésére és lejáratására. Az osztrák–magyar közigazgatással és az általános hadkötelezettség bevezetésével szembeni elégedetlenség miatt kitört hercegovinai és dalmáciai felkelés 1881–1882-ben kiváló lehetőséget nyújtott számukra, hogy az egész balkáni problémakört ismét közbeszéd tárgyává tegyék. De a pánszláv sajtó nem elégedett meg az állandó kritikával: egy Ausztria–Magyarország elleni háborúra próbálta feltüzelní Oroszországot.¹¹

Időközben a Szláv Jótékonyági Egyesület kiterjesztette tevékenységét, és Nyikolaj Ignatyev gróf – 1881. május 1-jétől belügyminiszter – szóval és tettel támogatta őket. Ignatyev befolyásos állását igyekezett a Monarchia ellen felhasználni. Ez a szerep nem volt idegen tőle, hiszen már konstantinápolyi nagykövetségként is hasonló irányban tevékenykedett. Az egyesület tekintélyes összegekkel támogatta a hercegovinai és dalmáciai felkelőket. Befolyásos katonákat és politikusokat választottak be a vezető testületbe. Jelentős összegeket küldtek Bulgáriába, Szerbiába és Montenegróba, hogy a Bosznia-Hercegovinában és Dalmáciában működő agitátorok munkáját segítsék, és önkénteseket fegyverezzenek fel. A Balkán különböző országaiban fedőszervezeteket hoztak létre, hogy a pénzt könnyebben át tudják utalni. Bár az akciót titokban tartották, a kivitelezés mégis olyan nyilvánvaló volt, hogy alig akadt ember a Balkánon, aki ne tudott volna ezekről a „titkos” pénzügyi manőverekről.¹²

A legkeményebb hangot Mihail Dimitrijevic Szkobelev tábornok ütötte meg. Szkobelev az 1877-es orosz–török háborúban szerzett hírnevet magának. Szeptember 3-án rohammal bevette Lovecs városát, a Plevna elleni támadásnál a bal szárnyat vezényelte, és szeptember 11-én súlyos veszteségek árán több sáncot is elfoglalt, amelyeket azonban másnap kénytelen volt feladni. Elhúzódo ostrom kezdődött, míg végül Szkobelev egy hadosztállyal december 10-én elfoglalta a várost, miután az ostromban kimerült védők megadták magukat. Oroszországban nemzeti hősként ünnepelték. A további balkáni előrenyomulásnál, a Sipka-szorost védő török hadsereg foglyul ejtésénél és Edirne bevételénél is kitüntette magát. 1878-ban a megszálló hadsereg 4. hadtestének parancsnokává nevezték ki, majd augusztus 30-án II. Sándor cár főhadsegédje lett.¹³

10 *Theodor von Sossnosky*: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. II. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Berlin, 1914. 67.

11 ÖStA HHStA MdÄ PA Oroszország (X.), 84. doboz. Jelentés Szentpétervárról. 1882. január 10.

12 ÖStA HHStA MdÄ PA X. 84. doboz. Jelentés Szentpétervárról. 1882. február 20.

13 *Ernst R. von Rutkowski*: General Skobelev, die Krise des Jahres 1882 und die Anfänge der militärischen Vereinbarungen zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. Ostdeutsche Wissenschaft 10. (1963) 81–90.

E tisztségében Szkobelev a pánszláv háborús párt egyik hangadójaként igyekezett kamatoztatni a török háborúban szerzett népszerűségét. A pánszlávok úgy érezték, III. Sándor trónra lépésével eljött az ő idejük, és egyre hangosabban követelték az Osztrák–Magyar Monarchia elleni erélyes fellépést. Ügyüknek megnyerték a híres tábornokot, és a törökök legyőzője a hivatalosan baráti viszony ellenére úton-útfélen hangoztatta egy Monarchia elleni háború szükségességét. Szerb diákok meghívására például 1882. február 16-án beszédet mondott a párizsi egyetemen. Ebben a minden eddiginél harciasabb beszédében a szlávok és a franciák összefogását szorgalmazta Németország ellen. A háborús kedvű tábornok elkerülhetetlennek tartotta a döntő összecsapást Németországgal, amit a franciákkal szövetségben képzelt megvívni. A németek az igazi ellenségeink – ez volt beszédének valódi értelme.¹⁴ Szkobelev beszédei mély hatást gyakoroltak nemcsak a Monarchiában, hanem Németországban is. Egyes berlini körökben foglalkozni kezdtek a preventív háború gondolatával. A stuttgarti osztrák–magyar követ 1882. február 20-án ezt a táviratot küldte a bécsi külügyminisztériumnak: „A porosz főparancsnokságon felháborodás Szkobelev beszédén. Valószínűnek tartják a háborút. Ebben az esetben francia betörés Svájc felől.”¹⁵

Ilyen léghör fogadta Burián Istvánt, amikor 1882. március 31-én Moszkvába érkezett. Hercegovinában és Dalmáciában még tart a felkelés leverése, a cs.-kir. csapatok nyeresre állnak, de a hadműveletek még eltarthatnak egy darabig. Montenegró és Oroszország kiszámíthatatlan magatartása miatt azonban sietni kell. A cári birodalomban hónapok óta tart a sajtóhadjárat a Monarchia ellen, a legenyhébb követelés egy nemzetközi konferencia összehívása, amely újrarendezné a vitás kérdéseket a Balkánon. A vérmesebbek háborúra tüzelik az országot, amit a pánszlávok francia szövetségben akarnak megvívni. Ahogy tekintélyes támogatójuk, a nemzeti hős Szkobelev tábornok hirdeti, ez lesz a szlávok végső leszámolója a germánokkal. Az új cárt gyengekezűnek és befolyásolhatónak tartják, és mindent elkövetnek, hogy elképzeléseiknek megnyerjék. A német vezérkarban preventív háborút fontolgatnak Oroszország ellen.

Nem véletlen, hogy az új moszkvai főkonzul kezdettől fogva kiemelt figyelmet fordított a pánszlávokra mint az Osztrák–Magyar Monarchia első számú oroszországi ellenségeire, bár jelentéseiben a „pánszláv” kifejezés egyszer sem szerepelt, helyette általában „konzervatívokról” vagy „szlavofilekről” írt. Politikusaik tevékenységéről rendszeresen beszámolt a bécsi külügyminisztériumnak, lapjaikat, írásaikat mindig olvasta, és ezekből gyakran idézett moszkvai helyzetjelentéseiben. Nem egyszer egész cikkek fordítását is megküldte.

Várakozásaik ellenére III. Sándor csalódást okozott a pánszlávoknak. Legnagyobb bosszúságukra egyáltalán nem mutatott hajlandóságot politikai kívánásaik teljesítésére, és nem hagyta belelovalni magát egy Németország és Ausztria–Magyarország elleni háborúba. Nehézkes óvatossága és hűvös természete ösztönösen idegenkedett a kalandor megoldásoktól, de a józan megfontolás is kizárta Orosz-

14 Jelentés Párizsból. 1882. február 18. Idézi: *Samonsky, N.*: i. m. (6. jz.) 18.

15 ÖStA HHStA MdÄ PA Württemberg (VI.), 38. doboz. Távirat Stuttgartból. 1882. február 20.

ország részvételét egy európai háborúban. Az új cár már majdnem egy éve volt uralmon, de koronázását újra és újra el kellett halasztani a terrorveszély miatt. A politikai és társadalmi ellentétek, a gazdasági bajok és a merényletektől való félelem következtében állandósult a feszültség az országban: az általános bizonytalanság mellett, labilis hátországgal nem lehetett háborút kezdeni. A cár erősen konzervatív beállítottsága is inkább a békének és a megegyezésnek kedvezett, egy franciákkal kötendő németellenes szövetség ekkor még elképzelhetetlen volt számára. Ez majd csak az 1890-es évek elején kerül napirendre, de már egy egészen megváltozott nemzetközi környezetben.¹⁶

A cár az orosz hadsereg minden tisztjét eltiltotta politikai beszédek tartásától, Szkobelev tábornoknak pedig megparancsolta, hogy haladéktalanul térjen vissza Oroszországba. A háborús kedvű tábornokot magához kérte, és egy audiencián személyesen is megismételte politikai beszédekre vonatkozó tilalmát. Az állam biztonságát növelő intézkedéssorozat részeként megszigorították a cenzúrát, így a sajtó is fokozottabb ellenőrzés alá került. Az idős Alekszandr Gorcsakov külügyminiszter, miután II. Sándor halálával minden befolyását elveszítette, 1881 májusában megünnepelte ötvenéves szolgálati jubileumát, majd a birodalmi kancellári cím megtartása mellett 1882. április 3-án távozott a külügyminisztérium éléről. A kérdés az volt, hogy Ignatyev vagy Gorcsakov addigi helyettese, Nyikolaj Giers lesz-e az utód. Az ország és egész Európa jövője szempontjából fontos kérdésben a cár április 9-én Giers mellett döntött. Ez a személyi döntés a pánszlávok újabb veresége volt, egyúttal hozzájárult Oroszország és a Monarchia kapcsolatainak rendezéséhez, amire Bécsben is megvolt a készség. Giers a diplomácia jó ismerője volt. Pontosan tudta, hogy egy offenzív külpolitikának előfeltétele a belső nyugalom és béke, ami Oroszországról ebben az időben egyáltalán nem volt elmondható, ezért a továbbiakban a szomszédos országokkal való baráti kapcsolatok ápolására korlátozta az orosz külpolitika célkitűzéseit.¹⁷

1882 nyarán újabb veszteség érte a pánszlávokat. Szkobelev tábornokot július 7-én holtan találták egy moszkvai bordélyházban. Erről az eseményről már Burián István is beszámolt, július 8-án írott jelentésében a pánszlávokra nézve komoly veszteségként értékelve a plevnai hős váratlan halálát.¹⁸

Személyi változások az orosz belpolitikában

A másik esemény, amely szintén jelentős befolyással volt az orosz belpolitikára, Nyikolaj Ignatyev lemondása volt a belügyminiszteri tisztségről. Ignatyev a nihilista merényletek után nagy erővel próbálta megszilárdítani az államhatalmat, a rendőrség hatáskörét kiterjesztő intézkedései azonban általános elégedetlenség-

16 *Samonsky, N.*: i. m. (6. jz.) 19–20.

17 *Arthur Kleinschmidt*: *Drei Jahrhunderte russischer Geschichte*. Råde, Berlin, 1898. 481–486.

18 ÖStA HHStA MdÄ PA XXXVIII. 242. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1882. július 8.

get szültek. Ignatyev pozíciója tovább gyengült, amikor nemsokára egy szlavofil körökben kirobbant vita középpontjában találta magát. A belügyminiszter ugyanis 1882 májusában megpróbálta rávenni a cárt a zemszkij szobor összehívására, amely a 17. század orosz parlamentje volt, kizárólag az aktuálisan megvitatandó kérdésben érintett rétegek képviselőiből állt és csak tanácsadói jogkörrel rendelkezett, így döntései a végrehajtó hatalmat semmire sem kötelezték. Az ötlet nem tőle származott, mivel Akszakov, mint a moszkvai Szláv Jótékonyági Egyesület elnöke, már januárban felszólította a kormányt a zemszkij szobor összehívására. A javaslat annak ellenére megosztotta a szlavofileket, hogy a szoborra általában úgy tekintettek, mint ami alkalmas arra, hogy kifejezze a cár és alattvalói egységét. Annak ellenére, hogy a Nagy Péter által megszüntetett moszkvai patriarchátus helyett az orosz ortodox egyházat felügyelő Szent Szinódus főgondnoka és Katkov jó barátja, Konsztantyin Pobedonoszcev a *Moszkovszkije Vedomosztyi*-ban nem tartotta időszerűnek a szobor összehívását, Ignatyev mégis hozzálátott egy ilyen javaslat kidolgozásához. Ennek értelmében az igen korlátozott hatáskörű parlament Moszkvában ülne össze, és az állami szervek és a különböző társadalmi rétegek 2000 kinevezett és választott képviselőjéből állna. A testület kizárólag egy kérdést vitatna meg, mégpedig azt, hogyan lehetne az oroszokat leszoktatni az iszákosságról. Egyetlen felszólaló sem térhetne el ettől a témától, és erre a cár által kinevezendő elnöknek szigorúan ügyelnie kell. Pobedonoszcev az „alkoholistaparlamentet” legalább olyan nevetségesnek, mint veszélyesnek tartotta, mert a zemszkij szobor összehívását akár egy alkotmány bevezetéseként is lehetett volna értelmezni, és erről a cárt is sikerült meggyőznie. Ez a vereség arra készítette Ignatyevet, hogy megváljon tisztségétől.¹⁹

A belügyminiszter időközben Mihail Katkov támogatását is elveszítette, és nemcsak a zemszkij szobor ügyében, hanem a rendkívül súlyos zsidópogromok miatt is, amelyek II. Sándor meggyilkolása után kezdődtek több orosz városban. Katkov véleménye szerint a belügyminiszter a pogromokat tétlenül szemlélte, és nem tett semmit a megakadályozásukra. Végül Ignatyev május 30-án betegségére hivatkozva benyújtotta lemondását. 1888-tól a Szláv Jótékonyági Egyesület elnöki tisztségét töltötte be, de a cár környezetéből és a politika döntéshozó köreiből végleg kiszorult. Helyét mások vették át: az új belügyminiszter, Dimitrij Tolsztoj gróf, Konsztantyin Pobedonoszcev és Mihail Katkov. Ők hárman az új korszak legbefolyásosabb személyiségei.²⁰

Dimitrij Andrejevics Tolsztoj gróf karrierje II. Sándor alatt kezdődött. 1865 és 1880 között a Szent Szinódus főgondnoka volt, majd 1866-ban a cár közoktatási miniszterré nevezte ki. 1882-től egészen 1889-ben bekövetkezett haláláig a bel-

19 *Szvák Gyula*: A moszkvai Oroszország története. Magyar Russzisztikai Intézet, Bp., 1997. 81–85., 123–126.; *Samonsky, N.*: i. m. (6. jz.) 23–24.

20 *Hugh Seton-Watson*: The Russian Empire 1801–1917. Clarendon, Oxford, 1967. 465–466.; *Kleinschmidt, A.*: i. m. (17. jz.) 486.

ügyminiszteri tisztséget töltötte be, és konzervatív miniszterként szilárd támasza volt a III. Sándor nevével fémjelzett konzervatív, reformellenes politikának.²¹

Az 1880-as évek másik befolyásos politikusa Konsztantyin Petrovics Pobedonoszcev volt. Pobedonoszcev 1860-tól a Lomonoszov Egyetem jogprofesszoraként tevékenykedett. 1865-től Sándor cárevics, a későbbi III. Sándor nevelője volt, kettőjük szoros kapcsolata – és Pobedonoszcev befolyása – egészen a cár 1894-ben bekövetkezett haláláig megmaradt. (Később ő lett II. Miklós nevelője is.) 1880-ban a Szent Szinódus főgondnoka, vagyis az orosz ortodox egyház tényleges vezetője lett. III. Sándor alatt elsősorban ő volt felelős a konzervatív fordulatért, amely aztán az egész korszak jellemzője maradt. Az ő javaslatára nevezte ki a cár Nyikolaj Ignatyevet belügyminiszternek. Mint az orosz konzervativizmus legfontosabb képviselője és a korszak egyik erős embere, Pobedonoszcev szürke emnenciásként irányította a háttérből a cári politikát.²²

Burián István 1882. június 26-i jelentésében számolt be Ignatyev lemondásának moszkvai visszhangjáról. A belügyminiszter lemondásának híre a helyi üzleti világban nagy meglepetést keltett, írta Burián, bár az eseményt részben itt, Moszkvában készítették elő. A tőzsdei árfolyamok hektikus ingadozással reagáltak a lemondás hírére, amit a legújabb zsidóellenes pogromokról szóló hírek tovább tetéztek. Máskülönbön felettébb közömbösen fogadták a moszkvaiak a belügyminiszter lemondását: „Olyan előérzet uralkodik itt, hogy Ignatyev gróf lemondása csak Oroszország külkapcsolatai szempontjából bír valamelyes jelentőséggel, anélkül, hogy a kedélyeket nyomasztó belső kérdések megoldásához közelebb vinne.” Ennek oka az, hogy „Ignatyev gróf nem egy gondolat vagy program zászlóvivője volt, hanem közönséges opportunistának számított. Ameddig az ugyanolyan program nélküli, de befolyásos opportunisták Katkovval tartott, addig ura volt a helyzetnek.” Amikor viszont ókonzervatív nézeteket tett magáévá, kicsúszott a lába alól a talaj, és „meg kellett tapasztalnia, hogy Katkov erősebb nála”. Burián úgy látta, hogy Katkov mozgatja a háttérből a szálakat, aki az eseményről írott vezércikkében Ignatyevnek „mielőbbi gyógyulást kívánt azon betegségből, amely megfosztja a hazát értékes szolgálataitól”. Ezzel együtt üdvözölte Ignatyev utódját, Dimitrij Tolsztojt, akit Burián egyértelműen az ő emberének tartott: „Egyidejűleg Katkov üdvözölte a nagy Tolsztojt, és Tolsztojban tulajdonképpen saját magát, mint a helyzet urát.”²³

Bár Tolsztoj magáénak tudhatta Katkov támogatását, mégsem örvendett osztatlan népszerűségnek a konzervatívok körében. Ivan Akszakov a *Ruszbán* mély sajnálattal vette tudomásul Ignatyev lemondását. Burián írja: „Számára most Ignatyev az orosz államférfi tökéletes típusa, akinek egyformán érdeme, hogy mint igaz nemzeti politikus az orosz nép körében népszerű, míg az Oroszországot nem kedvelő külföld

21 *Nicholas Riasanovsky: A History of Russia.* Oxford UP, New York–Oxford, 1993. 380., 391–393., 436–438.; *Seton-Watson, H.: i. m.* (20. jz.) 379–383.

22 *Robert Byrnes: Pobedonostsev. His Life and Thought.* Indiana UP, Bloomington (Ind.), 1968. 139–164.

23 ÖStA HHStA MdÄ PA XXXVIII. 242. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1882. június 26.

szemében utálatos volt.” Az új belügyminiszterről Akszakov rendkívül visszafogottan nyilatkozott. Tolsztoj miniszterségéhez különben senki sem fűz komolyabb véleményeket. És ez már Burián saját véleménye: „Ő az egyik legnépszerűtlenebb ember Oroszországban, és sokan egyenesen utálják őt.”²⁴

Orosz belpolitika az 1880-as években

Burián István 1883. január 14-i helyzetjelentésében részletesen elemezte az orosz belpolitikai viszonyokat. Katkovot ekkor már személyesen ismerte, véleményét a moszkvai lapszerkesztőről így osztotta meg barátjával, Thallóczy Lajossal, a bécsi közös pénzügyminisztérium osztályfőnökével: „Katkovval azóta megismerkedtem. Elo[kvencia] – semmi, tehetség közepszerű.”²⁵ Akszakovval csak később sikerült megismerkednie, véleménye mégis hamar kialakult a *Rusz* szerkesztőjéről, és bár első találkozásukat több is követte, ez a vélemény a későbbiekben nemigen változott. Burián István Akszakovot és Katkovot nem tartotta igazán jelentős személyiségeknek. Mindkettőjüket olyan opportunistáknak tartotta, akik bármikor készek félretenni nézeteiket, hogy a közvélemény hangulati hullámzásait meglovagolva növeljék népszerűségüket és befolyásukat. Oroszország belső problémáinak megoldására ugyanúgy nincs konkrét programjuk, mint bárki másnak az országban. III. Sándor trónra lépésével konzervatív fordulat következett be az orosz politikában, az új kormány a belügyekben erősen konzervatív, a nemzetiségekkel szemben pedig oroszosító, szlavofil irányultságú politikát folytat, ugyanakkor mégsem tette magáévá a pánszlávok radikális, a balkáni és kelet-közép-európai status quo megváltoztatására irányuló külpolitikai elképzeléseit. Ezzel a két moszkvai lapszerkesztő befolyása a külpolitikára csökkent, viszont Tolsztoj belügyminiszteri kinevezésében Burián egyértelműen Katkov kezét vélte felfedezni. Egyes szentpétervári személyi döntésekre tehát továbbra is befolyással tudtak lenni, ezzel együtt valós befolyásukat rendkívül nehéz volt megítélni, hiszen lapjaik példányszáma a korabeli európai mércével mérve igen alacsony volt, és a cenzúra az ő lapjaikat is érintette. Ráadásul Akszakov és Katkov sem volt minden kérdésben azonos véleményen: jó példa erre Tolsztoj kinevezése. Moszkvában azonban továbbra is megkerülhetetlen politikai tényezőnek számítottak annak ellenére, hogy Akszakov lapja 1883-tól kezdve már csak kéthetente jelent meg.²⁶

Ahhoz azonban nem férhetett kétség – és ezt Burián is világosan látta –, hogy Oroszországban Szentpétervár számított a liberalizmus központjának, míg Moszkva a konzervatív eszmék fellegvára volt. Akszakov lapjának, a *Rusznak* 1883 elején alig volt 1000 előfizetője – ez a szám az első megjelenés évében még 3000 volt

24 Uo.

25 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár (= OSZKK), Fond XI/166. Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10.

26 ÖStA HHStA MdÄ PA XXXVIII. 242. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1883. január 14.

–, míg Katkov lapja, a *Moszkovszkije Vedomosztyi* 3000 előfizetővel rendelkezett. Ezzel szemben a liberálisok első számú moszkvai szócsove, a *Russzkij Kurier* 14 000 példányban került az olvasók kezébe. „Tévedés lenne azonban – írja Burián – ezeket a számokat úgy értékelni, mint amelyek a két nagy oroszországi szellemi áramlat számszerű erőviszonyait tükrözik, mert számos konzervatívnak alapelve az, hogy olyan kevés újságot olvas, amennyit csak lehet.” Mégis, a liberális lap széles olvasottsága arra utal, hogy Moszkva sem számít már osztatlan, egységes tábornak, és hogy a konzervatívok hatalmának a szentpétervári kormányváltással bekövetkezett növekedését Moszkvában némi veszteség ellensúlyozta.²⁷

Burián az ország általános állapotairól szólva megjegyezte: mindenki érzi az uralkodó állapotok tarthatatlanságát, ennek ellenére meglepő, milyen ritkán bukkannak elő hasznos, újító gondolatok – nem is szólva átfogó reformprogramról – a napisajtóban, a folyóirat-irodalomban, magánbeszélgetésekben vagy a forradalmárok titkos összejövetelein. Mindez különösen igaz Moszkvára, amely eddig a haladás legfőbb akadályja volt. Ennek a moszkvai irányzatnak első számú képviselője Ivan Akszakov, aki előszeretettel kárhoztatja a Nagy Péter nevével fémjelzett egész korszakot, és szüntelenül Oroszország történelmi alapjaira hivatkozik, de „hogy miként lehetne erre az alapra a jelen század megváltozott viszonyainak is megfelelő épületet emelni, vagyis a reformok égető szükséglete miként enyhíthető, arra a moszkvai ókonzervatívoktól hiába várna az ember felvilágosítást”.²⁸

Habár Tolsztoj gróf neve összekapcsolódott néhány múltbeli reformmal, és van némi ellentéte Katkovval és Pobedonoszcevvvel, mégsem észlelhetők olyan jelek, amelyek népszerűségének növekedésére utalnának. „Rideg és gögös, és eszméitől az emberek nem lesznek okosabbak. Először semmit sem vártak tőle, de ma már az a hiedelem járja, hogy megfeszített erővel nagy célokon dolgozik, így mindenki feszülten várja az eredményt.” Befolyásának valós mértékéről azonban nem lehet tiszta képet alkotni. Moszkvában biztosra veszik, hogy sajtóügyekben az új törvény ellenére enyhébb gyakorlatnak akar teret engedni. A szentpétervári liberális *Golosz* megrendszabályozása és a *Russzkij Kurier* átmeneti felfüggesztése azonban azt mutatta, hogy ez nemigen sikerült neki.²⁹

Burián az orosz belpolitika szövevényes viszonyait elemezve a liberálisok valós befolyásáról még nehezebben tudott képet alkotni. Ehhez a parlament és a pártok hiánya legalább annyira hozzájárult, mint a fejletlen sajtóviszonyok és a cenzúra, ami elsősorban az ő lapjaikat sújtotta. A forradalmárokat elutasítják, mert iszonyodnak az eszközeiktől, és világosan elhatárolódtak tőlük, amikor a konzervatívok elkezdték egy kalap alá venni őket a nihilistákkal. Az államigazgatásban viszont számos hívük van: „Ott valóságos divat liberálisnak lenni, körülbelül úgy, ahogy Franciaországban a forradalom előtt divat volt felvilágosultnak lenni. Amikor azonban a bürokrácia visszaéléseiről van szó, ismét visszaváltoznak csinovnyikká. A liberálisok az udvari körök szemében gyanúsak. A liberálisok elégedet-

27 Uo.

28 Uo.

29 Uo.

lenek és alkotmányos intézményeket akarnak nyugat-európai mintára. De a »hogyan« kapcsolatban teljes a zavar, és az ember hasztalan keresne erre vonatkozó programot.” Burián szerint ennek legfőbb oka az, hogy képtelenek egyezsége-re jutni. Viszont „minden engedmény a szabad gondolatnak és szabad szónak, bármilyen céllal történjék is, a liberális táborot erősíti, és cselekvőképesebbé teszi”. A konzervatívokkal nem az ország helyzetének megítélésében van vitájuk, hanem a változások irányában.³⁰

A liberálisok az Osztrák–Magyar Monarchia számára a külpolitika szempontjából fontosak, mivel „az egyetlen olyan részét képezik az orosz társadalomnak, amely a külpolitikai kérdésekről józanul gondolkodik, és már számszerűen is elég erős ahhoz, hogy a szélsőséges irányzatokkal szemben ellensúlyként jöhessen számításba. A liberálisok azt a nézetet képviselik, hogy Oroszországnak minden erejét a belső reorganizációra kell fordítania, és tartózkodnia kell az eddig kifelé folytatott Don Quijote politikától.” A liberálisok azok, akiknek van bátorságuk fellépni a lengyelek jogaiért vagy a németellenességgel és a Szkobelev-kultusszal szemben, és az 1882. évi válság idején ők voltak az egyetlenek, akik az Ausztria–Magyarországhoz fűződő baráti viszony fontosságát hangsúlyozták. „A legjelentősebb liberális orgánusok, mint a *Russzkij Kurier* és különböző folyóiratok jól megírt tanulmányokban védelmezték Ausztria jogát, hogy megvédje magát a politikai üzelmektől, bármely oldalról jöjjenek is.” Ha ezek a nézetek „ma még az események egészére nincsenek is döntő befolyással, még sincsenek hatás nélkül azon általános szemléletmódra nézve, mely nyár óta itt kétségkívül bekövetkezett”.³¹

Az oroszországi liberális irányzat más értelemben is akaratlanul a szövetségessévé vált az Osztrák–Magyar Monarchiának. Nem sokkal korábban Akszakov azzal vádolta Ausztria–Magyarországot, hogy kompromittálja Oroszországot a szlávok szemében. Burián szerint „ezzel a váddal találóbban illethette volna az orosz liberálisokat. A liberális eszmék minden egyes előrelépése Oroszországban a tetterő és cselekvőkészség csökkenését jelenti kifelé. Mióta az orosz akciópárt a szláv testvérek török iga alóli felszabadításának jelszavát ejtette, mivel tulajdonképpen már nincsenek is szlávok, akiket meg kéne szabadítani a török igától, egy másik jelszó lépett előtérbe: Ausztria–Magyarország ugyanolyan nagy, csak még veszélyesebb ellensége a szlávoknak, mint Törökország. Területén belül elnyomja a szlávokat, és a szlávok Bosznia–Hercegovinában már megkezdett elnyomására törekszik az egész Balkán-félszigeten.” Hogy ez az új jelszó egyre inkább veszít hatásából, az Burián nézete szerint a liberálisok befolyásának is köszönhető, mivel Oroszország kezdi belátni, hogy „szláv politikája számára Ausztria–Magyarország nem elvi ellensége, hanem riválisa, éspedig egy ügyes és sikeres riválisa”. Ezért új politika kell, méghozzá minél előbb, mert „a rivális jó erőben halad előre a maga útján, és behozhatatlan előnyre tehet szert”.³²

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo.

Liberális körökben Ausztria–Magyarország belső viszonyaival kapcsolatban általános volt a vélekedés, hogy „területén belül bölcs és mélyreható nemzetiségi politikát vezetett be, amely a Monarchiának egy új, rendíthetetlen alapot, minden nép elégedettségét fogja biztosítani”. E keretek között minden nemzet szabadon fejlődhet, így a szlávok is, és megőrizhetik saját nemzeti karakterüket, szemben „az oroszosító és nivelláló cári birodalommal”. A liberálisok szerint idővel a dél-szlávok is egyre inkább otthon érzik majd magukat a Monarchia keretei között, mivel megértik, hogy nem fenyegeti őket többé nemzeti létük elvesztése. „A liberálisok – így Burián – beletörődéssel fogadják a dolgok ilyen állását, és beszédeikben nyíltan elismerik, hogy Ausztria–Magyarország a maga fejlett kultúrájával a szlávok nemzeti sajátosságait nem veszélyezteti, és Oroszországnál alkalmasabb arra, hogy a Balkánon a civilizáció ügyét előbbre vigye.”³³

A konzervatívok külpolitikai irányváltása (1882–1883)

Az 1882. év végének figyelemreméltó történése volt az oroszországi közhangulat alapvető megváltozása külpolitikai kérdésekben. A változás Burián szerint valójában már az orosz–török háború óta megfigyelhető volt, de a döntő fordulat csak most, 1882 végén következett be. A dalmáciai és hercegovinai felkelés okozta diplomáciai feszültséget ekkor már csak múltó epizódnak értékelte, és a pánszláv körök háborús propagandája sem tűnt már olyan veszélyesnek a szemében. „Csak a keleti politika zászlóvivői ragaszkodtak a régi entuziazmus fikciójához, és harci kiáltásaikkal elvonták a figyelmet a tömegek növekvő közönyösségéről – írta 1883. januári helyzetjelentésében. – Az elmúlt tavasszal és nyár elején Akszakov és Katkov még buzgón csörtették kardjukat. Ők és híveik azonban újra és újra kénytelenek voltak megtapasztalni, hogy a kedvező alkalom végleg elúszott.” Amikor a felkelés a megszállt területeken újabb általános diplomáciai válsággal fenyegetett, Akszakovék „a keleti kérdés újbóli napirendre kerülését remélték, és azt, hogy ismét feltámad a régi lelkesedés. Szkobelev halála azonban leghatásosabb fegyverüket ütötte ki a kezükből.” A tábornok halála nagy hatással volt a szlavofilekre, akik ettől kezdve elvesztették bátorságukat: „A Boszniában és Hercegovinában bekövetkezett eseményeket csakúgy, mint a legutóbbi delegációs ülés történéseit először nagy felháborodással, de hamarosan inkább beletörődéssel kommentálták, és az osztrák–német szövetség publicisztikai megtárgyalása óta teljes visszavonulót fűjtak.”³⁴

Burián néhány idézetet is közölt a moszkvai konzervatív sajtóból, amelyek ennek a fordulatnak utolsó állomásait jelzik. Ahhoz képest, hogy nem is olyan régen még Bosznia és Hercegovina várt annexióját a Monarchia és Oroszország közti casus bellinek tekintette, 1882. november 6-án így írt Katkov a *Moszkovszkije Vedomosztjiban*: „A jelenleg fennálló körülmények között Ausztria–Magyarország

33 Uo.

34 Uo.

számíthat arra, hogy senki sem fogja a berlini szerződés megsértése miatt felelőségre vonni, és senki sem fogja követelni Bosznia és Hercegovina visszaadását jogos birtokosának, vagyis Törökországnak.”³⁵

December 2-án ezt lehetett olvasni a *Moszkovszkije Vedomosztyiban*: „Joggal remélhetjük, hogy az új orosz külügyminiszter találkozása a német kancellárral előkészíti a talajt a két hatalom közötti megegyezésnek, ami mindkét részről kívánatos lenne. Az Oroszország és Németország között történelmileg kialakult kapcsolatok fenntartása érdekében nincs szükség sem különleges erőfeszítésekre, sem valamilyen 5 évre kötött szerződésre, hanem csupán egészséges értelemre és hazafiságra a vezető személyiségek részéről. Sem a közönség megtévesztésére szított hírlapi vita, sem rosszindulatú pártok machinációi nem zavarhatják a két hatalom kapcsolatait, amelyek valóságos érdekei mindenhol érintik, de sehol sem keresztezik egymást.”³⁶

Ezután az egyetlen cikk egy december 3-ai, amellyel Katkov beleszólt az osztrák–német szövetségről szóló vitába: „A kérdés, hogy létezik-e írott vagy íratlan szövetség Ausztria–Magyarország és Németország között, amivel mindkét ország sajtója oly sokat foglalkozott, Oroszország számára semmilyen jelentőséggel nem bír. Oroszországnak nem szükséges egy harmadikkal is szövetségben lennie, és nyugodtan rábízhatja a második vagy a harmadik szerepét Ausztria–Magyarországra a maga dualizmusával. Ha bebizonyosodik, hogy ez a híres szövetség Oroszország ellen irányul, hogyan lehetne akkor ő ebben a harmadik? Ha viszont a megállapodás Oroszország alapvető érdekeit nem érinti, milyen indítékból csatlakozott volna ez utóbbi a szövetséghez? Ha Oroszország pontosan tudja, hogy mit akar, akkor kapcsolatai baráttal és ellenséggel egyaránt megfelelően alakulnak. Oroszország érdekei most nem kívánnak mást, mint Oroszország ügyeit és tekintélyét erős, megfontolt és felelősségteljes kezekre bízni. Isten óvjon bennünket a jövőben is a könnyelműségtől úgy a politikában, mint minden más ügyben. A nemzeti politika nem meggondolatlan és kompromittáló nagyzsolásból áll, hanem higadtságából és a haza iránti kötelességeink őszinte felfogásából.”³⁷

Akszakov is a korábbinál jóval békésebb hírokat pengetett a Duna-kérdéssel kapcsolatban december 11-én megjelent cikkében, míg végül december 30-án megjelent Katkov nagy békepárti írása, amelyben egy Oroszország és Németország közötti háborút a „képtelenségek képtelenségének” nevezte. Csodálatát fejezte ki Bismarck kancellár iránt, Giers külügyminiszter pozícióját teljesen biztosnak nevezte, s végül cáfolta, hogy általános jelenség lenne a németellenesség Oroszországban.³⁸

„Az idézett helyek – zárta sorait Burián – alig érdemelnének figyelmet, ha nem állnának olyan feltűnő és szöges ellentétben a két hangadó konzervatív publicista korábbi megnyilatkozásaival.” Az általános politikai hangulat tehát alaposan megváltozott, és e fordulat hatása alól „az orosz történelmi küldetés e lánglelkű szónokai” sem tudták kivonni magukat, akik „immár az árral úsznak”. A nagy fordulatot, amely

35 Uo.

36 Uo.

37 Uo.

38 Uo.

az orosz külpolitikai gondolkodásban 1882 végére bekövetkezett, Burián egyetlen szóban foglalta össze: „kijózanodás”. Az a szláv ügy iránt megnyilvánuló túlfűtött lelkesedés, amely 1876–1877-ben az egész művelt orosz társadalmat hatalmába kerítette, és amit maguk az orosz publicisták „szláv láznak” neveztek, Burián szerint végérvényesen elmúlt.³⁹ Az 1883. és az 1884. esztendő viszonylagos nyugalmat hozott a külpolitikában. Katkov 1884. januári, újévi cikkében elemezte az aktuális külpolitikai helyzetet, és kénytelen volt elismerni azt az önmérsékletet, amelyet Ausztria–Magyarország keleti politikájában tanúsít, és a békét biztosnak nevezte.⁴⁰

Az 1884. szeptember 15-e és 17-e között, az orosz-lengyelországi Skierniewicében tartott három császár találkozójának oroszországi visszhangja viszont jó példa arra, hogy ebben az időben Katkov inkább egyetértett a kormány külpolitikai irányvonalával, mint Akszakov, aki ismét a régi, harcias hangján szólalt meg, és ha áttételesen is, de komoly kritikával illette a hivatalos külpolitikai irányt. Szentpétervár legrégebb és egész Oroszország második legrégebb újságja, a német nyelvű *Sankt Petersburger Zeitung*, miután felidézte az elmúlt évek külpolitikai konfliktusait, elégedetten állapította meg, hogy nem is olyan régen még elkerülhetetlennek tűnt a háború Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia között, de a két nagyhatalom viszonyában azóta jelentős javulás történt. A szentpétervári lap az enyhülést a Monarchiában történt személycserékkel magyarázta, nevezetesen Gustav Kálnoky külügyminiszteri és Anton Wolkenstein szentpétervári nagyköveti kinevezésével, ami lehetővé tette az érdekek kölcsönös elismerésén alapuló együttműködést. Katkov is azon meggyőződésének adott hangot, hogy Oroszország és Ausztria–Magyarország együttműködése biztosítja a békét, ami mindkét hatalomnak egyformán érdeke.⁴¹

Burián István jelentései alapján úgy tűnik, hogy Moszkvában nem keltett különösebb visszhangot a skierniewicei találkozó, a moszkvai főkonzul csak egy rövidebb jelentésben foglalkozott a különben jelentős diplomáciai eseménnyel. A moszkvai lapok általában méltatták az uralkodók erőfeszítéseit a béke megőrzésére, ami nemcsak a három érintett hatalom, hanem egész Európa érdeke. Nem úgy Akszakov, aki ismét a régi hangon írt a *Ruszbán* a Monarchia balkáni jelenlétéről és terveiről: „A béketeremtő gyakran rákényszerül, hogy kardot ránts on, és időről időre véres ítéletet tartson azok felett, akiknek védelmezőjeként igyekszik feltűnni. Belefáradva ebbe az állapotba, Ausztria–Magyarország arra törekszik, hogy az okkupációt annexióvá változtassa. Hogyan lehet majd ezt az eseményt a status quo-ra alapozott megállapodással összhangba hozni?”⁴²

39 Uo.

40 Ez persze nem zárta ki azt, hogy Rudolf trónörökös és felesége boszniai látogatását és annak visszhangját vezércikkében minden eszközzel igyekezzen jelentéktelennek beállítani. ÖStA HHStA MdA PA XXXVIII. 251. doboz, Moszkva. Burián távirata a minisztériumnak. Moszkva, 1884. január 13.; ÖStA HHStA MdA PA XXXVIII. 251. doboz, Moszkva. Burián távirata a minisztériumnak. Moszkva, 1884. május 3.

41 *Samonsky, N.*: i. m. (6. jz.) 33–34.

42 ÖStA HHStA MdA PA XXXVIII. 251. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1884. szeptember 29.

Találkozó Ivan Akszakovval

Burián Istvánnak a Moszkvában töltött évek során többször is módja volt személyesen találkozni Ivan Akszakovval. Egyik emlékezetes találkozásukra 1883 nyarán került sor, amikor Buriánnak alkalma nyílt felkeresni őt Moszkva melletti nyaralójában és hosszabban elbeszélgetni vele. A látogatás során szerzett benyomásairól november 22-én küldött jelentést Bécsbe, amelyben elismerte: sohasem kereste kifejezetten Akszakov ismeretségét, hanem csak kihasználta egy kedvező alkalmat, és tulajdonképpen Akszakov volt az, aki rendkívül barátságosan meghívta őt magához nyári rezidenciájára. Buriánnak könnyű dolga volt, hogy minden lehetséges kérdésről egészen kötetlenül hagyja őt beszélni, mivel „semmi sem jellemző rá kevésbé, mint a zárkózottság, és szemlátomást remekül szórakozott azon, hogy egy magyar mint az ősellenség képviselője előtt fejtheti ki nézeteit”.⁴³

„Törekedtem megismerni – írja Burián – gondolatainak mélységét és ítélőképességének mértékét, és igazi fanatikusként találtam őt, aki szívélyes és őszinte, de képtelen a dolgokat magasabb nézőpontból szemlélni vagy megőrizni hidegvérét, ítélőképessége gyenge, nézetei egyoldalúak, és ennek következtében a legjobb szándék mellett is majdnem mindig igazságtalanok.” Ami politikai nézeteit illeti, a személyes találkozás Burián megítélése szerint nem sok újat hozott ahhoz képest, amit már korábban tudott róla. „Tanulságos volt azonban őt a maga igazi valójában, újságírói kertelés nélkül és mindenféle érzékenység iránti kímélet nélkül hallani beszélni.”⁴⁴

Nem kétséges – írta Burián –, hogy ha Akszakovon múlna, Oroszország nem várna holnapig, hanem még ma hadat üzenne az Osztrák–Magyar Monarchiának. De a legkevésbé sem abban a vakhitben, hogy az orosz fegyverek győzedelmeskedni fognak a szövetséges Ausztria–Magyarország és Németország impozáns katonai ereje felett. Ő ugyanis egy Oroszország számára szerencsétlen kimenetelű háborút jótékonynak tartana abból a szempontból, hogy Oroszország visszatérne eredeti küldetéséhez, amelyhez a berlini szerződés aláírásával hűtlenné vált. „Oroszország ugyanis ezzel olyan mély letargiába esett, hogy egy erős, csaknem iszonyú megrázkódtatásra lenne szüksége ahhoz, hogy új életre támadjon.”⁴⁵

Akszakov szerint Ausztria–Magyarország keleti előrenyomulásaért Németországot kétszeresen is felelősség terheli. Nemcsak a szokásos frázisról van szó, hogy Ausztria–Magyarország azért törekszik kelet felé, mert német vetélytársa kiszorította a Német Birodalomból, hanem a Monarchia keleti politikájában egy általános német „Drang nach Osten” kísértetét is felfedezni vélte. Akszakov felfogásában Ausztria–Magyarország csupán eszköz a németek kezében és előretolt bástyája a német terjeszkedésnek, a német áruk, telepések és szellemi tőke keleti térhódításának. Mindez szerinte veszélyt jelent a „keresztény keletre”, amely szláv és ortodox

43 ÖStA HHStA MdÄ PA XXXVIII. 247. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1883. november 22.

44 Uo.

45 Uo.

kell hogy maradjon. A német–osztrák politika célja azonban a kelet elnémetesítése és katolikus hitre térítése. „Magyarország pedig csupán egy vak és a szlávsággal fennálló ellentétei miatt nagyon hasznos eszköz a német politika kezében.”⁴⁶

A beszélgetés során Burián megállapíthatta, hogy Akszakov kész tényként kezeli Ausztria–Magyarország balkáni annexiós terveit, és nem tud belenyugodni Bosznia–Hercegovina osztrák–magyar megszállásába. Az okkupáció az, ami miatt a Monarchia politikája a leginkább elfogadhatatlan a számára. Hiába bizonygatja Ausztria–Magyarország keleti törekvéseinek békés, civilizatórikus jellegét, ő ezt mindaddig nem hiszi, amíg a megszállt területeket ki nem ürítik. „Oroszország felszabadítja a keresztény keletet, Ausztria pedig elorozza az önzetlen és nagy véráldozattal járó orosz győzelem gyümölcseit. Ez Akszakov sztereotip felfogása a mi keleti politikánkról, amit beszélgetésünk során heves indulattal fejtegetett. Ennek megfelelően Ausztria–Magyarország és Németország szolidaritását Akszakov úr egészen természetesnek találja.”⁴⁷

Ami az orosz keleti politika távolabbi céljait illeti, Akszakov továbbra is a szlavofilek régi tételeit hirdeti „némi opportunistá meg szorításokkal”. Így azt állítja, Oroszország a jövőben csak akkor tart igényt Konstantinápolyra, ha Törökország elkerülhetetlen összeomlása után nem adódna jobb megoldás. „Konstantinápolynak ismét görögnek, vagyis ortodoxnak kell lennie, és nem szabad Oroszország ellenségeinek kezébe kerülnie. Mivel a görögök erre nem alkalmasak, így nem marad más, mint a bolgárok vagy Oroszország.” Akszakov számára magától értetődő, hogy egy Ausztria–Magyarország elleni győztes háború után Oroszországnak kötelessége lenne a ruténeket, vagy, ahogy ő nevezi őket, a galíciai oroszokat a lengyel elnyomástól megszabadítani és a nagy anyanemzettel egyesíteni.⁴⁸ A hivatalos orosz külpolitikáról és általában a kormányról Akszakov véleménye igen lesújtó volt. Burián szerint, mivel a kormány nem az ő eszméi megvalósításán dolgozik, előszeretettel vádolja nemzeti kötelességei iránti hűtlenséggel. „Ez egyik kedvenc témája, amelyre gyakran visszatér, és amiért az orosz diplomáciát olyan jelzőkkel illeti, amelyeket inkább nem idéznék.”⁴⁹

Vendéglátója nézeteinek ismertetése után Burián felteszi a kérdést: igaz, hogy Akszakov és társai ma kisebbségben vannak Oroszországban, de nem fog-e ez a jövőben hirtelen megváltozni, ismerve az oroszok szenvedélyességét és természetük lobbanékonyágát? Nem fog-e valamilyen esemény hatására ismét fellobbanni a régi lelkesedés? Erre Burián szerint csak a jövő adhat feleletet. Utal rá, hogy már 1883. január 14-i jelentésében részletesen foglalkozott az orosz liberálisokkal, elemezve helyzetüket és befolyásukat a cári birodalom külpolitikájára. Akkor úgy találta, hogy ha az események egészére nincsenek is döntő befolyással, számszerűen mégis elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyt képezzenek a szélsőséges irányzatokkal szemben. Ezt a megállapítását most azzal egészítette ki, hogy „a szlavofil esz-

46 Uo.

47 Uo.

48 Uo.

49 Uo.

méknak az országban stabil ellensúlyuk van a liberális táborban. A liberalizmus mint általános tendencia még konkrét program nélkül, de gyors emelkedésben van Oroszországban.” Hogy milyen szerep jut majd nekik a birodalom belső viszonyainak rendbetételében, egyelőre még nem tudható. Annyi bizonyos, hogy a szlavofil külpolitika minden formáját elutasítják, és egyetértenek abban, hogy Oroszországnak kifelé elég saját tekintélyét védelmeznie, egyébként minden erejét belső problémái megoldására kell összpontosítania.⁵⁰

Végezetül Burián felvetette, hogy Bosznia-Hercegovina államjogi helyzetének végső rendezése valószínűleg döntő lesz a szlavofilizmus sorsára nézve. „Az emberek, akik ma egyáltalán még veszik a fáradságot, hogy Ausztria–Magyarország keleti politikája ellen szónokoljanak, rendszerint Boszniát választják támadási célpontnak, és mivel az okkupáció valaha egész Európa jóváhagyásával történt – beleértve Oroszországot is –, így a megszállt tartományok bizonyossággal várt annexióját tekintik olyan pillanatnak, amikor Oroszország kénytelen lesz hadat üzeni, hacsak nem akarja a szlávság körében élvezett kiváltságos helyzetét egyszer és mindenkorra elveszíteni. Talán ez lesz az utolsó próbája életképességüknek. Mert ha a dolgok történelmi fejlődését lemondón tudomásul veszik, vagy ha a szlavofilizmus varázsa nem tudja visszanyerni erejét befelé és kifelé, valószínűleg örökre lekerül a politika porondjáról.”⁵¹

A bolgár válság és oroszországi visszhangja

1885. szeptember 17-én felkelés tört ki a berlini kongresszus által oszmán fennhatóság alatt, autonóm bolgár tartományként létrehozott Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és az ideiglenes kormány másnap kimondta a két bolgár állam egyesülését. Szeptember 21-én bolgár csapatok vonultak be a tartomány fővárosába, és Battenberg Sándor az egyesült Bulgária fejedelmének nyilvánította magát. A kompenzációra vágyó és a balkáni vetélytárs megerősödése miatt elégedetlen Szerbia elsősorban Vidin megszerzésének céljával november 14-én megtámadta Bulgáriát, de gyors veresége után (Slivnica, november 17–19.) csak a hadműveletek leállítására felszólító, november 28-i osztrák ultimátum mentette meg a teljes vereségtől. Az 1886. március 3-án aláírt bukaresti béke a két ország között a status quót állította helyre. Az 1885. november 5-én összeülő konstantinápolyi nagyköveti konferencián a három császár szövetsége elítélte a „felforgató” Bulgáriát, és a bolgár status quo helyreállítását követelte. A határozatnak azonban nem tudtak érvényt szerezni, így brit közvetítésre a szultán végül Battenberg Sándort nevezte ki a Bulgáriával egyesült Kelet-Rumélia kormányzójává, perszonalunió formájában elismerve a befejezett tény.⁵²

50 Uo.

51 Uo.

52 *Diószegi István*: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. História–MTA TTI, Bp., 1997. (História Könyvtár. Monográfiák) 190.

A viharos balkáni eseményeket Oroszországban meglepő nyugalommal fogadták, a kibontakozó bolgár válság Moszkvában eleinte alig keltett visszhangot. 1885. november elején, másfél hónappal a plovdivi felkelés után így írt Burián Thallóczy Lajosnak: „A politikai események itt nem nagy érdeklődést keltenek, s talán egész Moszkvában csak két embert tartanak izgatottságban: Akszakovot és engem.”⁵³ Az orosz közvélemény csak lassan kezdett ráébredni a bulgáriai események jelentőségére. December elején Burián már a közhangulat megváltozásáról tudott beszámolni: „Itt lassan éldegélünk. Nekem fejem, mint elképzelheted, egészen a Balkán-félszigeten van, s ami most itt érdekel, szintén csak visszhangja az ottani eseményeknek. Lomhák itt a kedélyek, de most már mégis kezdenek egy kicsit forogni. Akszakovéknál pedig éppen oly heves a hangulat, hogy én oda sem merek már menni.”⁵⁴

A moszkvai főkonzul 1886. január 27-i jelentésében adott átfogó képet a bolgár események oroszországi visszhangjáról: „A hangulat Oroszországban az új esztendő elején még mindig nyugodtnak mutatkozik, annyira nyugodtnak, amennyire egyáltalán lehetséges egy olyan pillanatban, amikor Oroszország befolyása a Balkán-félszigeten borotvaélen táncol, és a helyzet napról napra változik.” A sajtó és a közvélemény Oroszország „valós érdekeit” taglalja. De hogy ennek az „érdeklapolitikanak” valamilyen konkrét iránya lenne, az egyelőre még nem ismerhető fel, hacsak nem tekinthető politikának az az állandó törekvés a kormány részéről, hogy „az események menetét, ameddig lehetséges, feltartóztassák a nélkül, hogy aktívan beavatkoznának”.⁵⁵

Ezt a nemzeti érzésektől mentes, száraz „érdeklapolitikát” Akszakov előszere-ttel kárhóztatta ötlettelensége és passzivitása miatt. Így írt a *Rusz* 1885. december 14-i számában: „Nincs szórakoztatóbb annál, mint amikor éleslátó politikusaink fennen hangoztatják, hogy Oroszországnak csak a Boszporuszra és a Dardanellákra, vagyis a Fekete-tengerről való szabad kijárársra van szüksége. Semmi többre! Ezzel a nézettel szegényünkre gyakran találkozunk az orosz, nevezetesen a szentpétervári sajtóban. Pedig ha Oroszország bármilyen módon kiszorul Bulgáriából, ezzel elkerülhetetlenül átengedi azt az »osztrák« érdekszférának politikai és kulturális értelemben! Nincs olyan diplomáciai kombináció, amely akkor Bulgáriát vagy minket meg tudna menteni. Akkor aztán adieu Dardanellák! Adieu Boszporusz! És ha ezekről lemondunk, akkor lemondhatunk a Fekete-tengerről is, és egy harmadrangú hatalom szintjére süllyedünk.”⁵⁶

Burián is úgy látta, hogy Oroszországban nemcsak a pánszlávokban él a vágy a tengerszorosok iránt, hanem a nép széles rétegeiben is. És Bulgária jelentősége Oroszország számára csak a tengerszorosokkal együtt érthető meg teljes egészében. Oroszország számára Konstantinápoly sohasem pusztán stratégiai jelentőségű

53 OSZKK Fond XI/166. Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. november 4.

54 OSZKK Fond XI/166. Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. december 7.

55 ÖStA HHStA MdA PA XXXVIII. 259. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1886. január 15/27.

56 Uo.

város volt két kontinens határán, hanem egyházuk és birodalmuk igazi központja, „a ragyogó cél, melynek eléréséért minden hadjáratot valóságos keresztes hadjáratnak tekintettek”. Az orosz keleti politikának a 18. század óta ez a hagyományos iránya, amellyel egy száraz érdekpolitikának is számolnia kell. Egy évszázadon át Konstantinápoly eszméje volt az orosz keleti politika ösztönző ereje, viszont az újabb válság a Balkánon Oroszország számára túl gyorsan jött, és a cári birodalom nincs abban a helyzetben, hogy az eseményekkel szembemenjen. Ezért fennáll a veszélye annak, hogy az események átszáguldanak felette, a helyzet kezelhetetlenné válik, és érdekeit veszélyeztetve látja. Akkor bármilyen kiszámíthatatlan lépés elképzelhető. De Oroszország számára a kulcskérdés, nevezetesen Konstantinápoly, bár továbbra is élénken foglalkoztatja az oroszokat, nem oldódott meg, és rövid távon nem is várható megoldás.⁵⁷

1886. február 18-án váratlanul meghalt Ivan Akszakov. Burián március 13-i jelentésében számolt be feletteseinek a moszkvai politikus haláláról, amellyel a pánszláv mozgalmat nézete szerint rendkívül súlyos csapás érte. Burián úgy ítélte meg, hogy a két befolyásos moszkvai pánszláv politikus és lapszerkesztő, Akszakov és Katkov közül a kormányhoz kevésbé lojális, ellenzéki kritikára inkább hajlamos Akszakov halálával a pánszláv mozgalom legaktívabb vezéregyéniségét veszítette el, és sohasem lesz már az, ami az 1870-es években és az 1880-as évtized első felében volt. A mozgalom kétségkívül veszít erejéből, és Akszakov halála csak siettetni a hanyatlás folyamatát.⁵⁸ Burián jóslata később beigazolódott, bár akkor, 1886 márciusában még nem tudhatta, hogy egy év múlva Katkov élete is véget ér. Magánvéleményét Akszakov haláláról Thallóczyval is megosztotta: „Mit szólsz a mi öreg Akszakovunk halálához? Isten úgyse megsajnáltam. Olyan derék, becsületes ellenségünk soha nem lesz. Olyan ember, aki komolyan elhitt mindent, amit mondott, illetőleg írt.”⁵⁹

*

Jelen tanulmány az 1880-as évek Oroszországának politikai viszonyairól kívánt átfogó képet nyújtani elsősorban Burián István moszkvai főkonzul jelentéseire támaszkodva. Érdekes jelenség, hogy az oroszországi évek Buriánt egyáltalán nem tették oroszbaráttá, holott a Szentpéterváron szolgálatot teljesítő osztrák–magyar diplomatákat szinte beszippantotta az orosz légkör. Gustav Kálnoky és Alois Aehrenthal is, akik szentpétervári nagyköveti múlttal lettek közös külügyminiszterek, igyekeztek oroszbarát fordulatot adni a Monarchia külpolitikájának. Buriánt azonban az emlékirat-irodalomból ismert legendás hidegvérűsége, távolságtartása és magyarsága egyszerre megóvta ettől, bár az is igaz, hogy Moszkva nem volt Szentpétervár, ahol egyetlen diplomata sem tudta kivonni magát a cári udvar

57 Uo.

58 ÖStA HHStA MdÄ PA XXXVIII. 259. doboz, Moszkva. Burián jelentése Kálnokynak. Moszkva, 1885. március 13.

59 OSZKK Fond XI/166. Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. március 7.

kisugárzása alól. Ugyanakkor Buriánra a legkevésbé sem volt jellemző valamiféle atavisztikus oroszellenesség, ami legtöbb honfitársáról viszont már nem volt elmondható. Egyik jelentésében például kimondottan elítélő megfogalmazást használ a magyarok vak oroszellenességével kapcsolatban – igaz, a jelentés címzettje Kálnoky külügyminiszter volt. Oroszországról írott és a *Budapesti Szemlében* megjelent tanulmányaiban is inkább a tudós távolságtartó alaposágával elemzi a cári birodalom belső viszonyait, egyszerre állapítva meg az ország elmaradottságát és komoly jövőbeni fejlődési lehetőségeit. Amikor jelentéseiben a pánszlávizmusról ír, akkor sem a bizalmatlan vagy ellenséges magyar szól belőle, hiszen már az 1850-es évek vége óta foglalkoztak a szentpétervári osztrák követek a pánszlávizmus irányzatával, és tették ezt nem saját elhatározásukból, hanem feletteseik kifejezett utasítására. Míg a magyarországi köztudatban Katkov neve kapcsolódott össze elsősorban a pánszlávizmussal, Burián inkább Akszakovot tartotta veszélyesebbnek a Monarchiára és Magyarországra nézve: előbbit simulékonyabbnak, a hivatalos szentpétervári politikához inkább alkalmazkodónak ítélte, míg az utóbbit kérlelhetetlenebbnek, saját politikai vízióihoz ragaszkodóbbnak látta. Ugyanakkor igyekezett minden jelentésében felhívni a figyelmet arra, hogy bár a pánszlávizmus az 1880-as évek első felében háttérbe szorult, továbbra is veszélyes lehet, ha visszacszerzi befolyását Szentpétervárra és a hivatalos orosz külpolitikára. És egy ilyen fordulatot – ismerve a változékony politikai közhangulatot – a jövőben sem tartott teljes mértékben kizártnak.

TAMÁS GORECZKY

PAN-SLAVISM IN RUSSIA IN THE 1880S IN THE REPORTS OF ISTVÁN BURIÁN, AUSTRO-HUNGARIAN CONSUL GENERAL IN MOSCOW

István Burián's career in Austria-Hungary's consular service commenced right after his graduation from the Eastern Academy (Orientalische Akademie), when he was appointed trainee consul to Alexandria in 1872. After this first appointment, he occupied the post of vice consul in Bucharest, Belgrade and Sofia in turn. He received his first consular assignment in 1882, when he was sent to Moscow to be in charge of the Austro-Hungarian consulate general for four years. This research paper is primarily concerned with the internal and foreign affairs of Russia in the 1880s with a particular focus on one of the influential political phenomena of the decade, Pan-Slavism. The paper provides an overview of the Pan-Slavic movement and its politicians in the aforementioned time span, predominantly based on the reports of István Burián, the Austro-Hungarian consul general in Moscow.

CONTENTS

STUDIES

Péter Erdő: The Canonization Process of Saint Elisabeth and Contemporary Canon Law	1
László Szabolcs Gulyás: The Customary Law of Real Estate Trade in Market Towns in the 14th to 16th Centuries. The Case of Zemplén County and its Region	23
Tamás Goreczky: Pan-Slavism in Russia in the 1880s in the Reports of István Burián, Austro-Hungarian Consul General in Moscow	63
Gusztáv D. Kecskés: The Swiss Reception of Hungarian Refugees in 1956	85

WORKSHOP

David Papajik: Solving the Problem of Establishing the Cause of Death of Hungarian and Czech King Ladislav V	115
Ovidiu Ghitta: The Lessons of an Extraordinary Conscription. The Census Record of Şimon, Greek-Catholic Priest of Tomány, from 1773	127
József Pap: The Voters of Eger in the Middle of the 19th Century	149
Tibor Dömötörfi: German Ethnic and Racial Politics in Hungary during World War II	165

E számunk szerzői

DÖMÖTÖRFI TIBOR PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • ERDŐ PÉTER, az MTA rendes tagja, bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek • OVIDIU GHITTA PhD, egy. tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) • GORECZKY TAMÁS PhD, történész • GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS PhD, főiskolai adjunktus (Nyíregyházi Egyetem) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • PAP JÓZSEF PhD, főiskolai tanár (Eszterházy Károly Főiskola) • DAVID PAPAJÍK PhD, egy. tanár (Palacký Egyetem, Olomouc)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható